

جایگاه ترکیب‌بندی در تصویر‌گری کتاب‌های کودک و نوجوان

ایلیا ماهان

شوریه‌شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

به کارگیری عناصر دیداری تصویر، همچون خط، فرم، رنگ و بافت در آفرینش تصویر، با ویژگی‌های ترکیبی همراه است که مجموعه آن را «ترکیب‌بندی» می‌نامند. ترکیب‌بندی در یک تصویر، مجموعه‌ای است از عناصر تضاد (کنتراست)؛ زاویه دید؛ تعادل؛ ضرباهنگ؛ هماهنگی؛ یک‌پارچگی؛ تأکید؛ سفیدخوانی، چینش؛ (همراهی اجزای تصویر، همراهی متن و تصویر) و غیره.

مهارت در به کارگیری عناصر دیداری- خط، فرم (شکل)، رنگ و بافت- به تنهایی برای زیبا جلوه دادن تصویر کافی نیست، بلکه ویژگی‌های به کار گرفته شده در نوع همراهی اجزای تصویر نیز اهمیت بسیار دارد. تصویر‌گری، همچون هنر نقاشی، از اصول تدوین‌شده‌ای پیروی می‌کند. این اصول برای رسیدن به زیبایی بیشتر در مرحله ترکیب‌بندی، مورد توجه قرار می‌گیرد. بدون تردید، معیارهای ترکیب‌بندی در تاریخ هنر نقاشی، همواره یک‌سان نبوده و با پیدایی هر جنبش تازه‌ای، عناصر ترکیبی آن نیز تا اندازه فراوانی دچار دگرگونی شده است. همچنان که وجود منبع نور کارگاهی در هنر کلاسیک، از ارزش والایی برخوردار بود و رسیدن به ژرفنمایی، گاه از راه به کار گرفتن سایه- روشن‌های شدید، مورد توجه قرار داشت، در نقاشی به سبک امپرسیونیسم، به کلی درهم ریخته و به سبب توجه به جایگاه فراگیر نور طبیعی خورشید به جای نور ساختگی متمرکز در نقاشی‌های کلاسیک، ارزش‌های نوینی جایگزین آن شده است. این قاعده در هنر مدرن نیز به شدت دچار دگرگونی شد و حذف منبع نور، جای خود را به تضاد تیره- روشن و هماهنگی رنگ‌ها، از جمله در آثار پی‌یت‌موندریان و وازاری داد.

۱- ترکیب‌بندی ساده در آثار ماکس ولتوس

۲- ترکیب‌بندی پیچیده و دشوار در آثار دوشان کالای

در هنر تصویرگری که پیوند میان روایت داستانی در ادبیات و زیبایی‌شناسی دیداری در هنر نقاشی است، تصویرگر به فراخور سبک و تکنیک‌های به کار گرفته شده، عناصر مرسوم را مورد توجه قرار می‌دهد. از سوی دیگر، عناصری نیز به تصویرگری افزوده شده که به دلیل تأکید بر داستان موجود در متن یا هدف بیانی (ایلوستراسیون) در کتاب‌های تصویری، علمی، داستانی، اطلاعاتی و غیر آن و نیز نقش حضور متن در کنار تصویر، مورد توجه قرار می‌گیرد. از جمله چنین متن و تصویر (لی‌اوت) و سفیدخوانی، عناصری هستند که به دلیل حضور متن در کتاب، شکل می‌گیرند و در هنر نقاشی جایی برای آن‌ها وجود ندارد. پدیده ترکیب‌بندی در تصویرگری، ضمن رعایت زیبایی‌شناسی دیداری، بر پایه سیر روایت داستانی و تأکید بر عناصر محتوایی متن صورت می‌گیرد.

ترکیب‌بندی می‌تواند حال و هوا (درون‌مایه) و یا فضای حسی داستان را شدت بخشد. **تومی دوپائولا**^{۱۰}، در کتاب نونای عجیب، هر صفحه از تصویرهایش را از چهره‌های تنومندی پُر کرده که با درون‌مایه‌ی داستان عامیانه و طنزآمیز کتاب هماهنگی دارد و تصویرها در قالب‌هایی گنجانده شده است که گویای اجرای روی صحنه رویدادهای داستانی کتاب است.

برای قرار دادن لایه‌های تصویری در کنار یکدیگر و ترکیب‌بندی‌های آن، گزینه‌های گوناگونی وجود دارد که تصویرگر باید بهترین آن را انتخاب کند. این جابه‌جایی در تکنیکی هم‌چون تکه‌چسبانی (کلاژ)^{۱۱}، امکانات مقایسه‌ای فراوانی دارد. هنرمند کلاژگر آن‌قدر بخش‌های گوناگون و قطعه قطعه شده تصویر را در کنار یکدیگر جابه‌جا می‌کند تا به هدف خاص خود دست یابد. جابه‌جایی زیبایی‌شناسانه و هدفمند تصویرگر در کتاب‌های تکه‌کچولو و سویمی، اثر **لئو لیونی**^{۱۲}، پیش از رسیدن به طرح نهایی، بی‌شک آن‌قدر جابه‌جا شده تا بتواند درون‌مایه فلسفی متن را به‌طور دل‌خواه به نمایش بگذارد. در این میان، رویکرد تصویرگران به سبک سوررئالیسم، یکی از آشکارترین شکل‌های تأثیرگذاری عنصر ترکیب‌بندی در تصویر است؛ رویکردی که قرار است در آن شگفتی و غرابت رویدادها با توجه به ترکیب ناآشنای قطعات تصویری صورت گیرد. آثار نیمه‌سوررئالیستی **حافظ میرآفتابی**، در کتاب باید به فکر فرشته بود، از چنین

دست‌ورزی‌هایی برخوردار است. جابه‌جایی قطعات بریده شده از مانده‌های هنر پیشین و هنر امروز در آثار این تصویرگر، به ترکیب‌بندی خلاقانه‌ای انجامیده که بار حسی متن را با ایجاد شگفتی در دیدن همراه می‌کند.

ایجاد شگفتی، همان عنصر غافل‌گیرکننده‌ای است که از هم‌کناری و ترکیب‌بندی عجیب و غریب عناصر ترکیبی، به ویژه در هنر سوررئالیسم پدید می‌آید. پدیده ترکیب‌بندی در تصویرهای شگرف و غیر معمول **سالوادور دالی**، عنصر مسلطی است که بار اصلی رؤیای‌آفرینی و شگفتی‌سازی تصویرهای او را فراهم می‌آورد. این ویژگی در آثار تصویرگران مدرن، جلوه‌های تازه‌ای می‌یابد؛ جلوه‌هایی که با کنایه و آشنایی‌زدایی در تصویر همراه است. بهره‌وری از توانایی‌های رایانه‌ای

۳- ترکیب‌بندی در آثار سوررئالیستی، در کتاب «خاطره رویای کودکی»، تصویرگر: پژمان رحیمی زاده

در برنامه‌ای هم‌چون «فتوشاپ» همانند کلاژ، به تصویرگر این فرصت را می‌دهد که عناصر کوچک‌تر تصویرهای خود را به گونه‌های مختلف کنار یکدیگر بچیند و با لایه‌سازی‌های پی‌درپی، وارد بازی‌های پازل‌گونه‌ای شود که در آن قرار است قطعات به گویاترین شکل در کنار یکدیگر چیده شوند. بخش بزرگی از تلاش‌های هنری تصویرگرانی چون کریس ون‌آلسبرگ^۴، در کتاب‌های جومانجی و هاریس بوردیک، به دلیل ترکیب‌بندی‌های خلاقانه و شگفتی است که به سبک سوررئالیسم انجام شده و سرشار از خیال و رؤیاست؛ از جمله آن‌جا که صندلی واژگون شده‌ای بر فراز فضای درونی کلیسا به پرواز درمی‌آید و خانه‌های معلق در کنار خیابان‌ها ردیف شده‌اند. چنین تلاشی همان قدر که زاده خیال‌های شگفتی‌ساز تصویرگر در نمای درونی و حسی اوست، برخاسته از روش ترکیب‌بندی تازه او در نمای بیرونی و شکل‌یافته تصویر است. عناصر ترکیبی در تصویر، هم‌چون تضاد (کنتراست)، زاویه دید، تکرار، تعادل، هماهنگی، سفیدخوانی و چینش، به تمامی زیرمجموعه عنصر ترکیب‌بندی به شمار می‌آیند.

در این‌جا به ویژگی برخی از این عناصر اشاره می‌شود.

۴ - کنتراست سیاه و قرمز و سفید در

تصویری از ماکس ولتوس، برای روی

جلد کاتالوگ بولونیا

تضاد (کنتراست)^{۱۴}

به کارگیری سطوح تیره و روشن در کنار یکدیگر، تضاد ایجاد می‌کند. این تضاد گاهی نیز با قرار دادن دو عنصر تصویری ناهماهنگ و ناهمسان یا هم‌کناری رنگ‌های سرد و گرم و یا ایجاد سایه - روشن در یک سطح مشخص پدید می‌آید. تضاد رنگی، تضاد در شکل، نوع خط، نوع بافت و تضاد مفهومی و قیاسی، تضادهای دیداری و محتوایی در تصویر است و از نظر زیبایی‌شناسی، مانع ایجاد فضاهای یکنواخت و تکراری می‌شود. تضاد اغلب برای برجسته کردن و نمایش عناصر اصلی تصویر به کار گرفته می‌شود.

کنتراست شدید میان رنگ‌های سیاه، خاکستری و قرمز در تصویر گرگ در میان جنگل، در کتاب این را تصویر کن: برداشت و ترکیب‌بندی، اثر ملی بنگ^{۱۵} (۱۹۹۱)، احساس وحشت از گرگ را افزایش داده و تعادل و زیبایی‌شناسی ساده، اما قدرتمندی به دست داده است. کنتراست رنگ‌های سرد و گرم در کتاب عجب اشتباهی، به تصویرگری فیروزه گل‌محمدی، تغییر فضای داستانی را از ناامیدی به امیدواری القا می‌کند. کنتراست میان بزرگی و کوچکی اجزای تصویری در آثار اریک باتوت، تصویرگر فرانسوی، چنان است که مثلاً حضور اسب‌سواری بسیار کوچک در کنار دیواری بس بزرگ، بیانگر دشواری عظیمی است که قهرمان قصه برای گذشتن از آن باید دنبال کند.

زاویه دید^{۱۶}

نوع نگاه محتوایی تصویرگر به طرح عناصر تصویری و یا زاویه دید فنی و بیرونی او از روبه‌رو، بالا و یا پایین به عناصر تصویری، زاویه دید تصویرگر را تشکیل می‌دهد. زاویه دید، بیرونی، از روبه‌روست. انگار تصویرگر، دوربین خود را مانند یک فیلم‌بردار، در ارتفاع نگاه انسان کار گذاشته است و از آن‌جا رفتارهای قهرمانان تصویری خود را ثبت می‌کند. با زاویه دید فنی از بالا که اصطلاحاً «زاویه نگاه پرنندگان»^{۱۷}، نامیده می‌شود، از منظر پرواز به عناصر تصویری نگاه می‌شود. در بسیاری از آثار کبری ابراهیمی، این زاویه دید به یک ویژگی همیشگی تبدیل شده است. نگاه پرنده‌وار این تصویرگر، عمدتاً از زاویه ۴۵ درجه به عناصر تصویری‌اش شکل می‌گیرد. در یکی از آثار این هنرمند، با زندگی چادرنشینان، طبیعت اطراف و رویدادهای داستانی موضوع کتاب روبه‌رو می‌شویم که با شوه‌ای خوش‌رنگ و دلنشین و از زاویه بالا تصویر شده است. در برخی از فیلم‌های وسترن، کاروان سرخ‌پوستان که در دره‌های هموار در حرکت‌اند، از زاویه دید تفنگ سفیدپوست قدرتمند بر فراز صخره‌ها دیده می‌شود تا احساس برتری با قدرت بیشتری القا شود.

زاویه دید از پایین نیز نمایش دیگری از قدرت‌نمایی شخصیت‌های توانمند، در برابر قهرمانان ضعیف داستانی است. در تصویری از کتاب افسانه دیو و دختر، اثر کریم نصر، با تصویری از دخترک قهرمان قصه روبه‌رو می‌شویم که گویا از پایین به بالا نگاه می‌کند و مقهور عظمت دیو شده است و ما در تصویر، تنها نیم‌تنه پایینی دیو را می‌بینیم.

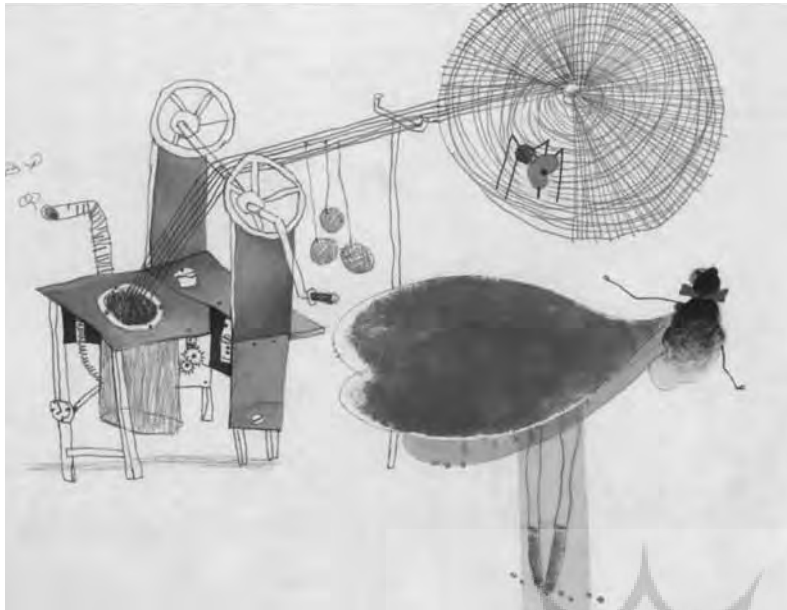
۵ - تازگی نگاه در تصویرگری

کتاب بازی‌های ایرانی «اتل متل

توتوله»، تصویرگر: مهناز صبور

در زاویه دید محتوایی، تصویرگر با نگاه ویژه‌ای در بازنمایی رویدادهای تصویری به موضوع می‌نگرد. **محمدعلی بنی‌اسدی**، در تصویری از مجموعه شعر کلاغ‌پر، جوجه‌ای را خوابیده و پا در هوا در شکم گربه نشان می‌دهد (زاویه دیدی تازه از نمایش مرگ در نگاه کودکان). نگاه **ابوالفضل همتی**،

به عناصر تصویری نیز در بسیاری از آثار آبرنگی‌اش، ویژگی‌های تازه‌ای دارد. نمایش کیسه مرغ ماهیخوار به عنوان حوضچه‌ای برای شنای ماهی‌های کوچک، در یکی از تصویرهای این هنرمند، بخشی از این نگاه است. در تصویرگری کتاب قصه کوچک بزرگ‌ترین سیب دنیا و همچنین مجموعه دوباره نگاه کن، در کتاب پَرها و سنگ‌ها، اثر همین هنرمند، با تبلور چنین نگاهی روبه‌رو می‌شویم. شکل‌سازی جانوران در کتاب برگ‌ها، اثر **مرتضی اسماعیلی‌سُهی** نیز از نگاهی نو در فرآیند به‌کارگیری فرم‌ها بهره‌مند است.

در یکی از تصویرهای کتاب **عمونوروز**، اثر **فرشید مثقالی**، با تصویر خوابیده و نیمه‌تمام از پیرزنی روبه‌رو می‌شویم که سیب گاززده **عمونوروز** در کنار پاهایش به نمایش گذاشته شده است. در تصویری از کتاب زیباترین ستاره جهان، اثر **نسرين خسروی**، با نمایش هم‌زمان پسری خوابیده بر پشت‌بام و درخشش نیمه‌تمام ستاره‌ای که پسرک به آن خیره شده، روبه‌رو می‌شویم؛ انگار کسی از روی ستاره به پسرک قهرمان قصه چشم دوخته و تصویرگر از زاویه دید ستاره، به شخصیت تصویری متن نگاه می‌کند. در تصویر دیگری از کتاب **دامن قرمزی** که حاصل تلاش نزدیک به بیست تصویرگر است، با نمایی از راه رفتن گرگ بر لبه لباس **دامن قرمزی** که به شکل جاده‌ای نقاشی شده، روبه‌رو می‌شویم. همین نگاه در نشانه‌هایی زیبا و کودکانه در کتاب **خاله سوسکه کجا می‌ری؟**، در کنش تارنیدن عنکبوت با دوک نخ ریزی، تصویرگر: **مرتضی زاهدی**

۶- تازگی نگاه تصویرگر در کتاب «خاله سوسکه کجا می‌ری؟»، در کنش تارنیدن عنکبوت با دوک نخ ریزی، تصویرگر: مرتضی زاهدی

در حال بافتن تارهای خودش است. چنین نمایش‌های خلاقانه‌ای، زاویه دید تازه و هنرمندانه تصویرگر را نشان می‌دهد.

تبادل ۱۸

پدیده تعادل، به ایجاد هماهنگی و ارتباط متوازن میان عناصر تصویری می‌انجامد. تلاش‌های پی‌یت **موندریان**، نقاش انتزاع‌گرای هلندی، در نمایش تعادل با توجه به درجه‌های فام رنگی و تلاش‌های **کاندینسکی**، نقاش روسی، در نمایش تعادل میان خط و سطح در زمینه تصویر، ارزش‌های تعادل را محک می‌زند. ایجاد تعادل میان سبکی و سنگینی سطوح تصویری، شدت و ضعف رنگ‌ها و پیوستگی یا جدایی اجزای تصویر، نقشی زیبایی‌شناسانه دارد. در تصویری از کتاب **لون‌پوپو** (شکل قرمزی به روایت چینی)، اثر **ادیانگ**^{۱۹}، حضور بچه‌های ترس‌زده و کوچک در پایین تصویر، به تعادلی خیره‌کننده با سایه کشیده و سراسری گرگ در حال جهیدن در بالای تصویر دست یافته است. عناصر پراکنده در تصویرگری کتاب **می‌تراود مهتاب**، اثر **فرشید مثقالی**، با توجه به ویژگی تعادل میان زمینه‌های سیاه و تکه‌تکه‌های رنگی کوچک در میانه، بالا، پایین و چپ و راست صفحه کار، به ویژگی‌های خیال‌انگیز و هنرمندانه‌ای انجامیده است.

۷- عنصر تعادل در تصویرگری کتاب «می‌تراود مهتاب»، فرشید مثقالی

تأکید ۲۰

پدیده تأکید برای نمایش، تأکید تصویرگر روی عنصری خاص صورت می‌گیرد. «تصویرگران کتاب‌های کودکان روی برخی شخصیت‌ها انگشت می‌گذارند. اندیشه بنیادین داستان را می‌پروراند و داده‌های پیش‌زمینه‌ای را در اختیار بیننده می‌گذارند. تصویرگران هم‌چنین تصویرهای خود را به گونه‌ای سازمان می‌دهند که بیننده بتواند اصلی‌ترین عناصر را در یک تصویر شناسایی کند و توالی تصویری را پی بگیرد.»^{۲۱} هنرمندان با شگردهای زیر، نشان می‌دهند که چه چیز در تصویر مهم‌تر است: پافشاری بر اندازه (نخست بزرگ‌ترین شکل دیده می‌شود)، ایجاد کنتراست میان رنگ‌ها با رنگ‌مایه‌های

قوی (طیف تند و پُرمایه رنگ گرم بر طیف پُرمایه رنگ سرد، هنگامی که به یک اندازه باشند، چیرگی دارد)، نهادن مهم‌ترین چیز در میانه تصویر، به کارگیری خط‌های قوی برای ایجاد گذرگاه دیداری و تأکید بر ناهمسانی (نگاه بیننده به سوی چیزهایی کشیده می‌شود که متفاوت هستند). در ارزش‌یابی تصویرهای کتاب‌های کودکان، به این نکته توجه می‌شود که آیا انگاره‌هایی که در تصویر برجسته شده‌اند با انگاره‌های مهم داستان سازگاری دارند یا نه» ۲۱ در نشان دادن کنش چیدن سیب از درخت، دراز شدن دست بیش از حد معمول توسط یک کودک، نشان دهنده تأکید تصویرگر بر کنش «چیدن» است. درخشش بیش از اندازه و اغراق شده چشمان مرد شکارچی در کتاب پرند چه گفت؟ اثر بهمن دادخواه نشانگر تأکید تصویرگر بر آزمندی شخصیت تصویری است.

عنصر تأکید در هنر کاریکاتور ارزش و جایگاه ویژه‌ای می‌یابد. بینی‌های بیش از حد دراز، سرهای کوچک و بدن‌های بسیار چاق، هر یک نشانگر مفهومی است که هنرمند بر آن‌ها تأکید ورزیده است. اکسپرسیونیسم در تصویرگری بیش از همه تأکید بر احساس درونی قهرمان تصویر شده دارد. این تأکید در تصویرهای بهرام خائف در کتاب این هم پول ماهی به دراز شدن بیش از اندازه قد کودک در تصویرها انجامید و کنش‌های ر جست و جوی او را القا می‌کند. همین ویژگی در تصویرهای رودابه خائف از جمله در کتاب مزدک گرسنه با نمایش دهانی بس بزرگ و چشمانی آزمند بر نمایش گرسنگی پایان‌ناپذیر قهرمان قصه تأکید می‌ورزد.

۸ - عناصر تأکیدی تصویر بر کنش سفر کردن، در کتاب «شهرهای بدون نردبان»، علی مفاخری

ضرباهنگ (ریتم) ۲۲

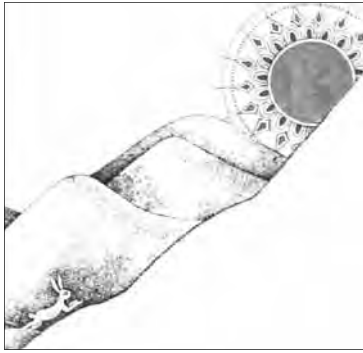
تکرار متوازن لکه‌های رنگ و فرم‌های پی‌درپی در یک تصویر، نشانگر ضرباهنگ موجود در تصویر است. وجود رنگ‌های حنایی در آثار گوناگون امیر شعبانی‌پور، نشانگر ضرباهنگ پنهان در آثار مختلف اوست. تکرار لکه‌های رنگی در کتاب‌های علی کوچولو و دوستانش و لی‌لی‌لی حوضک، اثر مرتضی زاهدی و کتاب هدیه حیوانات، اثر سیروس آقاخانی، نشانگر ریتم و نواخت موسیقایی رنگ‌ها در تصویر است. حرکت دسته‌جمعی گربه‌ها در تصویرهای کتاب میلیون‌ها گربه، اثر ونداگ، مسیرهای گوناگونی آفریده که با نواختی حساب شده و موزون همراه است. این ویژگی در تصویرهای تکرار شده کتاب در جست‌وجوی قطعه گم شده، اثر شل سیلوراستاین نیز درخششی درخور دارد.

۹ - ریتم (ضرباهنگ) در کتاب «میلیون‌ها گربه»، ونداگ

سفیدخوانی

دویدن رنگ سفید در لایه‌های تصویری، از ویژگی‌های تأثیربخشی است که در تصویرگری کتاب کودکان به چشم می‌خورد. وجود لایه‌های سفید در یک تصویر، از ویژگی‌های جداکننده نقاشی و تصویرگری است. وجود فضای سفید در تصویر، نشانگر احترام‌گذاری تصویر به حضور متن است. لایه‌های رنگ شده در تصویرهای واقع‌گرای گیلان، اثر بهمن دادخواه، هر چند برخاسته از ویژگی آبرنگ به شیوه ابری است، توجه تصویرگر را به ادامه یافتن اجزای تصویر در بیرون از

۱۰- سفیدخوانی گسترده در آثار دهه ۴۰ و ۵۰، تصویری از کتاب «شاعر و آفتاب»، تصویرگر: بهمن دادخواه

۱۱- صفحه آرای در کتاب «حکایت‌نامه»

صفحه آرا: کوروش پارساژاده، تصویرگر: بهرام خائف

۱۲- چینش متن به صورت درخت سرو در کتاب «کلاغ‌ها، نورالدین زرین کلک»

چارچوب و قاب تصویر نشان می‌دهد. سطوح رنگ شده در تصویرگری کتاب‌های جمشیدشاه و شهر ماران، اثر فرشید مثقالی نیز رنگ سفید را به ارزش رنگی مسلط و تأثیرگذار تبدیل کرده است. سفیدخوانی مسلط در آثار واقع‌گرای پرویز حیدرزاده، در آثاری که برای نوجوانان آفریده، نشانگر ارزش‌گذاری او به بخش‌های نقاشی شده صفحه کار است. بخش‌های رنگ شده در جلوی کادر تصویرهای کتاب‌های سیبو و سار کوچولو و آهو و پرنده‌ها، اثر بهمن دادخواه نیز روش جالب توجهی در نمایش هنرمندانه رنگ سفید در تصویرگری است. هر چند سفیدخوانی در تصویرگری کتاب‌های دهه ۵۰ و ۶۰، رویکردی مؤثر و هنرمندانه قلمداد می‌شود و تأثیر به‌سزایی در ادامه حس‌های تصویری در بخش‌های رنگ نشده دارد، امروز تا حد فراوانی از تصویرگری معاصر حذف شده و تصویرگران به رنگ‌پوشانی صفحه کار بسیار دل‌بسته‌اند.

چینش (لی‌وات) ۲۳

چینش قطعات تصویری در کنار یکدیگر، مهم‌ترین عنصر پدیدآورنده ترکیب‌بندی (کمپوزیسیون) است که در هنر نقاشی و تصویرگری دیده می‌شود و به جلوه‌نمایی دیگر عناصر دیداری می‌انجامد. چینش نهایی عناصر تصویری، با توجه به دیگر عناصر موجود در ترکیب‌بندی، هم‌چون تضاد، تعادل و هماهنگی صورت می‌گیرد. جدا از چینش قطعات تصویری در کنار یکدیگر، چینش تصویر و متن در صفحه‌آرایی، گاه از ارزشی همسان با تلاش تصویرگر و نویسنده در فرآیند تولید کتاب برخوردار است. تلاش‌های برجسته کوروش پارساژاده، در کتاب حکایت‌نامه، با تصویرگری بهرام خائف، آن را تا اثری جهانی به عنوان «کتاب به مفهوم مطلق» در جایزه «افق‌های تازه» در نمایشگاه بولونیا هدایت کرده است. تلاش‌های همین هنرمند در کتاب‌های رستم و سهراب، با تصویرگری منصور وفاپی، طوطی و بازرگان، با تصویرگری احمد خلیلی و بازی‌های محلی ایران، با تصویرگری رودابه خائف، جلوه‌های درخشانی به موضوع «کتاب‌سازی» در فرآیند تولید کتاب کودک و نوجوان ایران بخشیده است. مرتضی ممیز، ابراهیم حقیقی، سیامک فیلی‌زاده، مسعود نجابتی و فرشته نجفی دیگر گرافیست‌های هنرمندی هستند که به دلیل آشنایی با ساز و کار نقش تصویر در کتاب کودک و فرآیند دخالت گرافیک در تصویرگری، نقشی تأثیرگذار یافته‌اند.

گونه‌های چینش متن و تصویر در کتاب‌های کودکان

چینش متن و تصویر در کتاب‌های کودکان از گونه‌های ساده به دشوار، از گوناگونی فراوانی برخوردار است. ساده‌ترین شکل آن، قرار گرفتن تصویر در یک صفحه و قرار گرفتن متن در صفحه‌ی روبه‌روست. کتاب‌های گیلگمش، اثر منوچهر صفرزاده، پرنده چه گفت؟، اثر بهمن دادخواه، مارمولک کوچک اتاق من و جمشیدشاه، اثر فرشید مثقالی و آهو گردن‌دراز، اثر یوتا آذرگین، نمونه‌های ساده‌ای از این چینش به شمار می‌روند.

در گونه دوم، متن به گونه‌ای ساده و نابافته در تصویر، در پایین و بالا یا در کناره تصویر چیده می‌شود. این ویژگی در کتاب‌های بابرفی، اثر آلن بایاش، سیبو و سار کوچولو، اثر بهمن دادخواه و بسیاری از کتاب‌های دیگر به چشم می‌خورد. در کتاب کلاغ‌ها، اثر نورالدین زرین کلک، این هم‌کناری به گونه‌ای است که گاه چینش متن به صورت درخت سرو که نشانگر یکی از عناصر اصلی داستان کتاب است، انجام گرفته. گونه سوم، بافته شدن متن و تصویر در یکدیگر است؛ به گونه‌ای که حضور متن در تصویر، به ایجاد حرکت داستانی متن کمک می‌کند و خود به پیدایش نوعی زبان دیداری در تصویر می‌انجامد. این ویژگی در کتاب شاید اسم من، اثر سولماز دریانیان که مجموعه شعری است برای نوجوانان، با تصویرهای انتزاعی و طنزآمیز، با بافتی نزدیک به خلاقانه تبدیل شده است. تلاش کوروش پارساژاده، در لی‌اوت کتاب بازی‌های محلی ایران، گاه به شیطننت متن در لایه‌های تصویری انجامیده و حس بازی و جست‌وخیز کودکانه را افزایش داده است. فرآیند شیطننت صفحه‌آرا در افزایش حس‌های بازی‌گونه، در کتاب اول الفباست، اثر نورالدین زرین کلک، با هنرمندی خاصی همراه است. در یکی از تصویرهای این کتاب، پرنده تصویر شده، خط کرسی آبی‌رنگ را که جملات شعر روی آن نوشته شده، به منقار کشیده و با آن سرگرم بازی است. این ویژگی‌ها به تازگی نگاه تصویرگر و صفحه‌آرا در خلق کتابی درخور کودکان جست‌وجوگر و کنجکاوی‌انجامد.

خلاقیت گرافیست و صفحه‌آرا در توجه به طراحی روی جلد، آستر بدرقه، صفحه عنوان و صفحات درونی کتاب، همواره به کتاب‌سازی‌های دل‌نشین انجامیده و حضور صفحه‌آرا در کنار تصویرگر و نویسنده، به کتاب کودک و نوجوان جلوه‌ای تازه بخشیده است.

پی نوشت:

- 1- Composition
- 2- Contrast
- 3- Point of view (P.O.V)
- 4- Balance
- 5- Rhythm
- 6- Harmony
- 7- Unity
- 8- Emphasis
- 9- Lay Out
- 10- Tomie depaola
- 11- Collage
- 12- Leo Lionni
- 13- Chris Van Allsburg
- 14- Contrast
- 15- Molly Bang
- 16- Point of view (P.O.V)
- 17- The view of Eye Birds
- 18- Balance
- 19- Ed Young
- 20- Emphasis
- 22- Rhythm
- 23- Lay Out

۲۱- شناخت ادبیات کودکان: گونه‌ها و کاربردها از روزن چشم کودک، جلد ۱، (و دیگران)، تهران: نشر قلمرو ۱۳۸۲، ص ۱۵۰

منابع:

۱. اسمیت، ادوارد لوسی: «آخرین جنبش‌های هنری قرن بیستم»، ترجمه: دکتر علی‌رضا سمیع‌آذر، تهران مؤسسه فرهنگی-پژوهشی چاپ و نشر نظر ۱۳۸۰
۲. ایتن: «کتاب رنگ»، ترجمه: محمدحسین حلیمی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ۱۳۷۰ (چاپ چهارم)
۳. ه. و. جنسن: «تاریخ هنر»، ترجمه: رضا مرزبان، با همکاری سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی (فرانکلین سابق) ۱۳۵۹، ص ۱۲
۴. دونیس الف، داندیس: «مبادی سواد بصری»، ترجمه: مسعود سپهر، تهران: انتشارات سروش ۱۳۶۸
۵. الف. ی. رهسپر: «نقاشی نوین» (جلد ۱ و ۲)، تهران: انتشارات امیرکبیر ۱۳۴۴
۶. طراحی و ارتباطات بصری (رهنمودی بر روش‌شناسی بصری)، ترجمه: پاینده شاهنده، تهران: انتشارات سروش ۱۳۷۰
۷. فراری، اولیویو: «نقاشی کودکان و مفاهیم آن»، ترجمه: رضا صرافان، انتشارات نگاه ۱۳۶۴
۸. کپس، جئورگی: «زبان تصویر»، ترجمه: فیروزه مهاجر، تهران: انتشارات سروش ۱۳۷۵
۹. گاردنر، هلن: «هنر در گذر زمان»، ترجمه: محمدتقی فرامرزی، تهران: مؤسسه انتشارات آگاه ۱۳۷۰
۱۰. کی‌گیل، هاروارد و کل، آکس: «والتر بنیامین»، ترجمه: علی معظمی‌چهرمی، تهران: مؤسسه نشر و پژوهش شیراز ۱۳۷۸
۱۱. مجابی، جواد: «پیشگامان نقاشی معاصر ایران»، تهران: نشر هنر ایران ۱۳۷۶
۱۲. نورتون، دونا: «شناخت ادبیات کودکان، گونه‌ها و کاربردها» (از روزن چشم کودک، جلد ۱ و ۲)، ترجمه: منصوره راعی، ثریا قزل‌ایاغ، رضی هیروندی، ابراهیم اقلیدی، حسن ابراهیمی (الوند)، زهره قایینی، محمدهادی محمدی، تهران: نشر قلمرو ۱۳۸۲
13. Literature and the child, Lee Galda, Bernice E. cullinan, Wadsworth Group, Canada, 5th edition, 2002
14. Exploring visual Design, Josef A. Gatto, Albert W. porter, Jack Selleck, Davis Publications, U.S.A, 1978
15. Children's Literature (in the Elementry school), Charlotte S. Huck and the others, sixth edition, Mc Grohil publications.